

199 KNUT OVE ELIASSEN

Professor
Institutt for språk og litteratur, NTNU

ØYER I HISTORIEN

Frits Andersen

SYDHAVSØEN.

NYDELSENS GEOGRAFI

452 s. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2019

I kjølvannet av «de store oppdagelser» fremstod områdene som ble kartlagt og utforsket, som «nye verdener». Dette nedfelte seg i en tankefigur av vidtrekkende betydning for senere europeisk tankesett og selvforståelse: Den gamle og den nye verden. Europa, Asia og Afrika var de historiske kontinentene, med hva det innebar av kulturell og religiøs ballast; de nye oversjøiske besittelsene var for oppdagerne en annen virkelighet. Ukjente med

den gamle verdens lange sivilisatoriske prosess og de dertil hørende konflikter ble de Europas speil, dets kontrast, dets «andre». Talende nok stilte man seg spørsmålet om de hadde opplevd syndefallet.

Uten synd og skyld artet den nye verden seg som et sted, hvor man kunne begynne på nytt, uten historiens etterslep. Hvilke følger dette fikk i Amerika for kontinentets opprinnelige innvånere, er velkjent. Dets meste av den eksisterende befolkningen døde gjennom epidemier, de overlevende ble nedkjempet og fordrevet. Mindre kjent er det at den senere oppdagelsen av Polynesia og kartleggingen av Stillehavet i andre halvdel

av 1700-tallet ble ledsaget av en demrende bevissthet om de overgrep og feil, som var begått ved koloniseringen av Amerika.

Stillehavets øyer var fra starten av forstått som like mange øyer i historien, utopier i ordets klassiske forstand, ikke som fremtidssamfunn, men som gode steder hvis lokalitet var et annet, fjerntliggende sted, hinsides tiden. Preget av rousseauistiske forestillinger om «den gode ville» delte mange av tidlige Stillehavsfarerne et ønske om å bevare disse utopiske øysamfunnene som levde bortenfor og utenfor det europeiske kontinentets skjebnetunge historie. At det nå ikke gikk slik, er en annen historie, og en som Frits Andersen kartlegger i hans feirede bok *Sydhavsøen. Nydelsens geografi* – boken ble i 2018 tildelt Georg Brandesprisen.

Andersen tar utgangspunkt i hvordan beretningene om Stillehavets øysamfunn fra oppdagelsen av Tahiti og frem til i dag skaper et fantasmagorisk univers. Sydhavet, som det lenge het, tjente som projeksjonsflate for samfunnskritikk og utopiske lengsler – om det nå dreide seg om den franske oppdagelsesreisende adelsmannen Louis-Antoine Bougainville, den skotske forfatteren Robert Louis

Stevenson, den franske maleren Paul Gauguin, den svenske antropologen Bengt Danielsson eller den belgiske trubaduren Jacques Brel. De har til felles, at de med utgangspunkt i egne erfaringer med Polynesia bidro til å tegne et bilde av Stillehavets øyer som utopisk realitet, tidvis også med et kritisk potensiale og som en pekepinn om muligheten av en bedre verden.

Det er en stor bok, en flott produksjon og massivt illustrert hvor de mange og gode billedtekstene av og til vokser til små essay i egen rett. Boken har tre deler, hver organisert rundt et litterær topos: «Øen», «Øhavet» og «Havet», *in casu* Tahiti, Polynesia og Stillehavet. Det analytiske grepet er både didaktisk og produktivt. De tre forskjellige skalerte modellene tillater Andersen å håndtere og syntetisere et svært omfattende tekstmateriale hentet fra en bred vifte av forskjellige tekstgenrer – reiseskildringer, romaner, notater, loggbøker – samtidig som det åpner opp for å stille viktige litteraturvitenskapelig problem. Den moderne verden, kommunikasjon, politikk, kapital og ikke minst menneskeskapte klimaendringer har bidratt til, at klossen som realitet ikke er en gitt

størrelse, men innskrevet i historien. Hva innebærer et begrep som «verdenslitteratur», gitt de globale endringsprosesser, som ofte resymeres under begrepet det antropocene? Hvilke implikasjoner har den nye forståelsen av globalitet for de forestillinger om og erfaringer av identitet og tilhørighet, som litteraturen arbeider med? Etc. etc.

Analysen av øya Tahitis litterære og ideologiske konfigurasjoner i 1700-tallets imperialismeføres i første omgang fra og med Willis', Cooks og Bougainvilles «oppdagelser» og frem til den i dag lite leste Pierre Loti (som nok er best kjent i Norden for sin roman *Pêcheur d'Islande*, 1886). Rapportene fra den nye «nye verden» i Sydhavet ble møtt med stor interesse i Europa, og boken gir detaljerte og levende gjengivelser av de kulturelle forhandlinger, som preger møtet med polynesierne så vel som de første litterære fremstillingene av reisene. Hvordan skulle de innfødtes kultur forstås? Hvilket sted har man kommet til? Hvilken realitet, kulturell, politisk, geografisk, hadde man å gjøre med? Svarene varierer, men en formel som vant gjennomslag var «Edens have». Fortsatt eksisterende forestillinger

om Tahiti som en kombinasjon av velkjente europeiske klisjeer som det pastorale Arkadia, kjærlighetsøya Kytheria og den mer folkelige forestilling om Slaraffenland tar form. Ut fra dette tømres bildet av sydhavsøya som en utopi, et kritisk motbilde til den vestlige sivilisasjonen og en alternativ samfunnsmodell (et tidlig eksempel er Denis Diderots *Supplement au voyage de Bougainville*).

Mange interesser møtes i den europeiske kolonialiseringen av Tahiti, imperialistiske, vitenskapelige og kommersielle. Gode ambisjoner om å bevare de innfødtes kultur til tross, for beboerne ble endringene hurtig både dramatiske og ødeleggende. Tahitis europeiske gullalder ble kortvarig. Når eventyreren Pierre Loti ankommer til Tahiti drøyt hundre år etter Bougainville, har det polynesiske øysamfunnet i realiteten kollapset. Sykdommer har redusert befolkningstallet til en brøkdel av, hva det en gang var, og de gamle politiske strukturene og tradisjonene hadde for lengst forvitret og gått i oppløsning. Fattigdom, alkoholisme og generell usselhet er den hverdag, *fin-de-siècle* forfatteren Loti tyr til beskrivelser av for å formidle Tahitis tapte gullalder.

I forlengelsen av analysen av Tahiti, ved inngangen til bokens annen del, gjør Andersen et stopp i det historiske narrative, som så langt har drevet fremstillingen, og han påpeker betimelig de begrensninger, som er innbakt i øy-toposet – ikke minst i hvilken grad selve toposet er en funksjon av den europeiske litterære tradisjonen. Øyer eksisterer som realitet som en funksjon av de relasjoner, de har til det vann, som omgir dem, og dermed også til de vannveier som knytter dem til omverdenen, det være seg andre øyer eller fastlandet. Judith Schalanskys bestselger fra noen år tilbake, *Atlas der abegelegenen Inseln* (Atlas over avsidesliggende øyer, 2009) illustrerer bokstavelig talt hvordan øyer kartografisk med hell fremstilles som isolerte. Og om øyer rent topografisk er naturlig avgrensede territorier, eksisterer ikke desto mindre de aller fleste av dem i et kommunikasjonsnettverk, noe de mer enn 1000 øyene gjør Polynesia-arkipelagen til et paradigmatisk eksempel på.

Marquesasøyene er for den kunstinteresserte knyttet til Paul Gauguin, som etter å ha bodd flere år på Tahiti slo seg ned på Hiva Oa sine siste leveår. Analysen av

Paul Gauguins liv og virke på øya rammes av Andersen inn av den brutale historien om øykulturens apokalyptiske undergang, hvor befolkningen i løpet av hundre år ble redusert med over 95 % som en følge av en total kollaps av de rammeverk, som holdt samfunnet sammen. Det er i denne lovløse ruinen, hvor enhver lokal tradisjon har brutt sammen, og seksuelt misbruk høre til dagens orden, at Gauguin slår seg ned. Dette blir imidlertid forutsetningen for, ifølge Andersen, at Gauguins siste malerier ikke henter sine ressurser fra forestillinger om en pastoral gullalder eller en ren og primitiv naturtilstand som frem til da hadde vært blant de mest populære tropene i den estetiske fremstillingen av Sydhavet.

Nå har franskmenn langt fra vært de eneste til å tegne og skrive Polynesia inn i den europeiske kulturkanon. Herman Melvilles første bok *Typee* (1846) er basert på forfatterens opphold på Nuku Hiva, og den er kjent for, at forfatteren ikke legger fingrene imellom i sin skildring av kolonistorenes ødeleggelse av øysamfunnet. Men også størrelser som Robert Louis Stevenson og Jack London er blant de engelskspråklige bidragsyterne

til det polynesiske øyhavets litteraturhistorie. Det hører imidlertid også til historien, at de begge oppsøkte Sydhavet for klimaets skyld og av hensyn til sin skrale helse. Stevensons helbred ble betydelig forbedret etter ankomsten. London derimot måtte seile hjem for å bli frisk fra alle de nye plagene, han hadde tilegnet seg under de sydlige himmelstrøkene.

Stevensons posthumt utgitte samling *In the South Seas* (1896) gir et innblikk i mye av den samme elendigheten, som Loti og Gauguin bærer vitnesbyrd om fra Marquesasøyene. Samtidig fremhever imidlertid Andersen også Stevensons velvillige interesse overfor den blandingskultur, forfatteren møter på Tuamotuøyene. Han fremhever således skottens forsøk på i sin siste roman *The Ebb-Tide* (1894) å utvikle en form, som svarer til den sammensatte ikke-europeiske realitet, Stevenson hadde funnet i Sydhavet; det er tale om en roman med «arkipelagisk kompleksitet», idet den unnviker «plott, nasjon og dannelsen». I den forbindelse er det ikke uinteressant, at heller ikke Jack London klarer å finne en tradisjonell form til *The Cruise of the Snark* (1911). Skal vi følge Andersen, skyldes dette ikke bare re-

alitetene i øyhoppingens særlige livsverden, men også de tiltagende helsemessige utfordringer, plaget som både han og hans kone var av infeksjoner og betennelser påført av øyenes flora og fauna.

Det må nevnes, at annen del også behandler det man kanskje kan kalle noe såpass paradoksalt som det skandinaviske Polynesia. Rent fremstillingsmessig oppleves dette som et heldig grep, ettersom det bringer emnet betydelig nærmere leserens umiddelbare kontekst og dermed gir en noe etterlengtet pause i de krav, teksten så langt har avkrevd leseren om å holde nylig tilegnet kontekstualiserende viten in mente. For en norsk leser som har vokst opp med en godt etablert Heyerdahl-dyrkelse i kjølvannet av Kon Tiki og Ra-ekspedisjonene, er det således en lise å lese Andersens nøkternt kritiske gjennomgang av Heyerdahls stadige revisjoner av sitt opphold på Fatu Hiva og de ganske betente ideologiske impulser, som strukturerer den norske eventyrerens fortellingsunivers. Da fremstår Heyerdahls Kon-Tiki-kollega Bengt Danielsson som en betydelig mer informert og klok sydhavsfarer. Dette skyldes ikke utelukkende svenskens livslange og kompro-

missløse politiske engasjement for Polynesia – ikke minst i anledning Frankrikes skandaløse prøve-sprengninger på atollene Muroroa og Fangataufa –, men også at han holder et langt høyere refleksjonsnivå enn sin gamle reisekamerat. Endelig får også Danmark ha sin representant i den skandinaviske historien om arkipelet, den danske greven, Claus Ahlefeldt, som vi blir kjent med gjennom Andersens redegjørelse for en ganske så underfundig, tretti år lang kjærlighetshistorie, som involverte både Marlon Brando og den lokale skjønnheten Agnès.

Bokens tredje del omhandler havet. Den er også, paradoksalt nok emnet tatt i betraktning, den korteste, og utgjør en knapp sjettedel av boken. Denne siste delen har langt på vei karakter av et slags perspektiverende etterskrift, og gjør stopp ved henholdsvis Jules Vernes relativt lite kjente og sene roman *L'île à hélice* (1895), fortellingen om Jean Kabris, den franske sjømannen som polynesiske fyrste og den franske forskeren og skribenten Victor Segalen.

Ambisjonen med del tre er å problematisere det fjernhets-aspekt som har farget den europeiske oppfatningen av Stillehavet siden

den første kartleggingen. Ikke kun ligger det på den andre siden av kloden; dets enorme avstander og dets mange øysamfunn bidrar til å forsterke inntrykket av denne delen av kloden som isolert. Det er, påpekes det med styrke, å underslå polynesiernes eksepsjonelle maritime ferdigheter. Ikke bare spredde de seg i løpet av historisk tid fra Taiwan og vestover til Hawaii og Påskeøya, de opprettholdt også kontakt gjennom handel og krigføring innenfor de enkelte arkipelagene. Endelig, fastholder Andersen, er det hevet over enhver tvil, at reiseskildringer og kartlegging av Stillehavet gav avgjørende impulser til den europeiske opplysningstankens demrende forståelse av, at verden ikke kun lot seg forstå ut fra den europeiske kunnskapstradisjon, men må tenkes globalt, politisk, økonomisk og historisk.

Det er et nærmest encyklopedisk omfang over Andersens bok, og det synopsis jeg har forsøkt å gi, yter på ingen måte rettferdig til bokens imponerende kunnskaps-tilfang og mange fine og overbevisende lesninger og resonnementer. Men om detaljrikdommen er en av bokens styrker, er den også dens akilleshæl. Det sier seg selv at en såpass omfattende bok, med

så mange og lange gjengivelser av eldre bøker ofte kan få litt preg av katalog. Til tider får da også enkelte av de tallrike innholdsgjengivelser og referater sammen med myldret av *dramatis personae* bokens overordnede sammenhenger til å bli utydelige.

Dette hører imidlertid til i småtingsavdelingen. Til bokens mange meritter skal ikke minst fremheves Andersens evne til å anlegge et flernasjonalt perspektiv. Koloniseringen av Stillehavet er like mye et fransk som et anglo-amerikansk foretagende, og især Andersens informerte sideblikk til de forskjellige dagsordener i fransk geopolitikk er uhyre lærerike.

Mens det kulturhistoriske toneleie preger de eldre partiene av boken, viser litteraturviteren og kulturanalytikeren Andersen seg tydeligere i de partiene, som omhandler de senest 150 år. Her er det mindre behov for fakta-formidling fra historiske verdener fjernt fra leserne, de historiske sammenhenger er mer fortrolige. Her kommer også de mer litteraturvitenskapelig sett prinsipielle sidene ved boken klare-rer til syne. Til tross for en utpreget essayistisk form, hvor forfatteren åpenbart har lagt brett på å skrive en bok, som ikke kun snakker fag-

fellesskapets tekniske språk, lykkes han utover i boken i stadig økende grad med å sette en rekke overordnede metodiske og kulturanalytiske spørsmål under debatt.

En nærliggende refleks er å plassere boken på hyllen for post-kolonial litteraturkritikk, og dette utgjør en viktig del av bak-teppet for bokens diskusjoner. Ikke desto mindre når Andersens med sine analyser betydelig lengere enn så vel den gjengse post-kolonialistiske kritikken av den voldelige narsissismen i det vestlige fantasme om «den annen» som de mer aktuelle svermeriske «våte ontologiene». En grundig kunnskap om øyenes spesifikke natur, særegenheten til de forskjellige polynesiske kulturer så vel som etappene og kompleksiteten i deres kolonihistorie leverer ikke kun kontekst, men informerer de konkrete lesningene, som gjennomgående kombinerer blikket for den signifikante detalj med en overordnet problembevissthet. Et godt eksempel på dette er hans dekonstruksjon av den importerte polynesiske nasjonalisme, som gitt det nittende århundrets kulturelle og sosiale sammenbrudd og den tilnærmet utryddelse av den eksisterende befolkning, fullstendig mangler det ontologiske for-

ankringspunkt, den konvensjonelle nasjonalisme forutsetter. Samtidig så demonstrerer Andersen, i hvilken grad et post-kolonialt utblikk faktisk befinner seg i forlengelse av en langt eldre diskurs om Sydhavet, hvor poenget i siste omgang blir å hente i den verden og den verdenslitteratur, som binder Europa og Stillehavet sammen.

Også i et øko-kritisk perspektiv har Andersen mye å komme med. Verken den amerikanske pastoralen eller det heideggerske «bygge, bo, tenke» har mye å stille opp med overfor den polynesiske realiteten. En kultur som den polynesiske, som gjennom hele sin historie har levd på marginale territorier i en mest bokstavelig forstand, som har hatt en rik tilgang på næring, men som samtidig jevnlig har vært rystet av naturkatastrofer og kriger, som har tilintetgjort hele samfunn, har tilsynelatende lite å by på, når det gjelder substansielle ontologier. På den andre siden, fremhever Andersen, har dette vært samfunn, som har vist en ekstrem tilpasningsdyktighet og en evne til å leve videre, etablere nye fellesskap på stumpene av det gamle. Dette betyr ikke, at de øko-kritiske realitetene forsvinner inn i en tragisk realitetsforståelse: Forfatteren

minner leseren gjentatte ganger om, at mange av Stillehavets øyer står overfor den realitet, at de snart vil gå over i tiden og trolig forsvinne fra overflaten, og at dette skyldes menneskeskapte miljøendringer. Ikke desto mindre er det øyenes menneskelige fellesskap, som står i sentrum for Andersens interesse, og heri kommer det til syne en klar etisk bevissthet og følsomhet.

Sydhavsøyenes kulturelle nimbus som et *far niente*, et konstruert annetsteds, har fortsatt mye av sin appell i behold, det til tross for at det snart er to hundre år siden, de alarmerende rapportene om den polynesiske apokalypse nådde Europa. At det er tale om en kulturell konstruksjon, betyr imidlertid ikke, at den ikke huser en kjerne av sannhet både om det gamle Europa som var, og det nye som fortsatt er, så vel som det forteller oss noe om Stillehavets kulturer. Den kulturelle konstruksjonens seiglivede karakter er også et hint om dette. Kanskje rommer den til og med også noen anvisninger om, hvordan vi bedre skulle kunne innrette oss i Europa og på denne kloden. Denne innsikten er en av de viktigste i Andersens bok, slik jeg leser den. Den er herved anbefalt. •